

Opponensi vélemény

Kovách Imre: A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. C. MTA doktori értekezéséről

Témaválasztás, megközelítés

Kovách Imre a magyar vidékszociológia meghatározó személyisége, eddigi munkássága alapján természetes, hogy doktori disszertációjában, ha úgy tetszik, életművét foglalta össze, s ezzel a vidékkutatások hazai szintézisét is megalkotta.

Az értekezés bevezetőjében a szerző bemutatja a disszertációt megalapozó kutatási előzményeket. Ezek jellemzője, hogy a témakör rendkívül széles dimenzióit, rendszerint nemzetközi összevetésben volt módja a szerzőnek a korábbi évtizedekben empirikusan vizsgálni számtalan hazai és nemzetközi kutatócsoport vezetőjeként, résztvevőjeként. A dolgozat tudatosan vállaltan interdiszciplináris jellegű, holott szerzője rendelkezik egy akadémiai doktori disszertációhoz elegendő munícióval és kutatási tapasztalattal a szűkebb értelemben vett rurálszociológia területén is. A hazai és nemzetközi szakirodalom diszciplinárisan és földrajzi értelemben is széleskörű áttekintésével, értékelésével a szerző éppen azt kívánta bizonyítani, hogy a vidék problémája csak integrált szemlélettel és módszerekkel közelíthető meg, s ezzel vitathatatlanul hiánypótló munkát végzett el a hazai társadalomtudományban. E megközelítés még akkor is méltányolandó, ha, mint a későbbiekben erre visszatérek, megvannak a veszélyei is, hiszen nem várható el, hogy a disszertáció terjedelmi és műfaji korlátai között valamennyi fontos szempont egyenlő mértékben kerüljön kifejtésre.

A dolgozat szerkezete

A dolgozat tartalmát alapvetően meghatározta a szerző korábbi empirikus kutatási tevékenységének, projektjeinek tematikája, ugyanakkor egyben elméletileg is logikus rendszerbe illeszkedik, a fejezetek mindegyike konkrét kutatói mondanivaló kifejtését szolgálja, illetve azt, hogy a mű egésze átfogó, összefüggő képet nyújtson a vidék társadalmi, gazdasági folyamatairól. Ez az igény esetenként bizonyos felületességet eredményez, amikor a szerző egyes kérdésköröket inkább csak említ, semmint kifejti, s ezzel az erősen tagolt fejezetek belső arányai nem mindenütt kiegyensúlyozottak. Ugyancsak a szerkezet logikájához való ragaszkodás miatt előfordulnak ismétlések, átfedések, indokolatlanul alkalmazott bevezetések, összegzések, amelyek nyilvánvalóan segítik ugyan az egyes fejezetekben megcélzott mondanivaló kontextusba helyezését, megértését, de a dolgozatot folyamatosan olvasó számára feleslegesnek bizonyulnak.

A dolgozat fejezeteinek logikus összerendezését egyébként a fejezetek címei is szolgálják, néha nem csak a témára, hanem a fő tartalmi üzenetre is utalva. Összességében nagyon szerencsés a gondolati felépítés. A fogalom magyarázatok ebben a műfajban szinte szertartásszerű kezdete után a dolgozat fő mondanivalójának szánt társadalomszerkezeti változáshoz, a paraszttalanításhoz, a disszertáns a térbeli folyamatok, a vidéki gazdaság szerkezete, társadalma és hatalmi viszonyainak tárgyalása után jut el.

A dolgozat egyes fejezetei és megállapításai

Az első, terjedelmes fejezet a különböző vidékfogalmakat mutatja be, imponáló szakirodalmi ismeretekről tanúskodva. Ha a szerző tanácsot kérne, hol érdemes a kéziratot rövidíteni, azt javasolnám, ezen a fejezeten tegye. Nem csak azért, mert végül is Kovách Imre sem juthatott többre, mint annak bizonyítására, hogy lehetetlen egységes, általánosan elfogadható fogalmat találni vagy konstruálni, a vidéktudományoknak hívott tudományterület interdiszciplináris, multidimenzionális jellegét hangsúlyozva, hanem azért is, mert az irodalmi szemle óhatatlanul inkább csemegézés, mint az átrágott kásahegy feletti szintézis. Vélhetően ilyen szintézis nehezen alkotható ebben a kérdésben, a megközelítések sokszínűsége miatt. Kovách vidék megközelítése a dolgozat egészében markáns módon megjelenik, elsődleges jelentőséget tulajdonítva a hatalmi és fejlesztéspolitikai dimenzióknak, amelyek kétségtelenül a magyar, illetve közép és kelet-európai vidék meghatározó sajátossága. Ez a dimenzió a fejezet magyar szakirodalmi szemléje során érzékelhető különösen, amelyik nem egyszerűen tudományos fogalmi szemle, hanem diskurzuselemzés, rámutatva a fogalom erős társadalmpolitikai befolyásoltságára.

Az általános észrevételek között már említett ismétlések egyik oka éppen az, hogy már az első fejezet belevág tartalmi kifejtésekbe, amelyek aztán visszaköszönnek a későbbi fejezetekben is. Például, már itt találkozunk a szerző az egyik fontos állításával, amit a 2004-2005-ben lefolytatott vidékfelvétel eredményére alapoz, miszerint az ún. agrár vagy vidék kötöttség nagyobb, mint a mezőgazdaságban foglalkoztatottság, mintegy megalapozva a vidékpolitika és agrárpolitika különbségét.

A dolgozat második fejezete tértudományi elemzést ad, elhelyezve a vidéket, a falvakat a településhálózatban és a regionális egyenlőtlenségek rendszerében. A többnyire imponáló lényeglátású és alaposágú elemzések közé elnagyolt állítások is becsúsznak. Kissé zavaró a szerző új regionalizmus fogalom használata. Különösen vitatkoznék azzal az állításával, hogy a széteső vertikális struktúrákat nálunk is a horizontális rendszerek váltották volna fel, ami sokkal inkább a fejlett és erősen urbanizált országok sajátja. Jómagam úgy látom, hogy a korábbi településszerkezet, falu-város viszony felbomlását követő jelenségek, mozgások (urbanizáció, ellenurbanizáció, migráció) Magyarországon még nem formálnak új, stabil rendszert. A falu zártságának megszűnése, a városok általi kolonizáció, miközben egyoldalú, a falvak számára általában hátrányos következményekkel jár, az is tény azonban, hogy a településhálózatban és a térben éppen a zárt falvak sorsa az egyértelmű leszakadás. A horizontális struktúrákba való beágyazódás sajnos a falvak egy jelentős része esetében nem következett be.

Nagyon fontosak a disszertáns fejtegetései a vidéki térfolyamatok közép és kelet-európai modellsajátosságait illetően, ahol a mezőgazdaság visszaszorulását nem követi az ún. deruralizáció. A vidék népessége nem csökken, viszont ez a vidéki társadalom már nem rendelkezik a korábbi parasztság adaptációs, integrációs képességével. Izgalmas az a tipizálás, amelyik városra, új vidékre és depressziós vidékre tagolja a teret régiókban, de további kutatásokkal alátámasztandó, különösen abból a szempontból, hogy ezek a típusok mi alapján azonosíthatóak, s megfelelnek-e annak a szintén markáns jelenségnek, miszerint a települések fejlődési dinamikáját sokkal inkább meghatározza a környező régió helyzete, mint a településméret vagy státusz.

A dolgozat harmadik fejezete a mezőgazdasággal foglalkozik, viszonylag kis terjedelemben, csak azokat a főbb változásokat bemutatva, amelyek a vidéki társadalom szerkezetére közvetlen hatással voltak, újra kitérve a már említett vidékfelvétel eredményeire. E fejezet kapcsán a bírálónak azért alakult ki hiányérzete, mert éppen a szerző hangsúlyozza a vidéki társadalom és az agrárgazdaság diszkrepanciáját. Ha a vidék társadalma messze nem írható le a mezőgazdaságban foglalkoztatottakkal, akkor indokolt lett volna a vidéki gazdaság többi

ágazatát is érinteni, mint ahogy nem ártott volna egy általános hazai helyzetképet és jövőképet is felvázolni egyrészt a vidék általános gazdasági, másrészt infrastrukturális jellemzőiről, már csak a fejlesztéspolitikai orientáció következetes érvényesítése okán is.

Érthetően a dolgozat előző két fejezetéhez képest a vidéki társadalommal foglalkozó 4. fejezet terjedelmesebb. Az egyes alfejezetek belső arányai is fontos üzenetet hordoznak. A szegénységgel foglalkozó rész a leghosszabb, utalva a hazai vidéki társadalom legfontosabb és egyben legaggasztóbb társadalmi jelenségére. Az okokat elemző részek korrektek, bár némelyik kissé elnagyolt, inkább csak skicc. A vidéki elitet bemutató részben, a szerző előre vetíti a hatalmi viszonyokat tárgyaló hatodik fejezet több megállapítását, melynek politikai függősége az egyik legmarkánsabb vonása. Az egészséges vidéki társadalom derékhadát kellene, hogy alkossa a középréteg, a vállalkozók csoportja, alacsony részarányukat tükrözi vissza a vonatkozó alfejezet rövidege is, miután, állítja a szerző, róluk áll rendelkezésre a legtöredékesebb információ. Az alfejezet jórészt a tulajdoni és foglalkozási jellemzőkre korlátozódik, mintegy belenyugodva az információhiányba, holott a paraszttalanítási koncepció kifejtése, illetve a vidéki társadalom jövője szempontjából is értékes, kutatásra érdemes dimenzióról van szó. A fejezet további része a vidéki társadalom további fontos jelenségeivel és csoportjaival foglalkozik esetenként inkább kötelelességtudatból, említésszerűen. A hálózatisággal vagy éppen a helyi közösségekkel foglalkozó pontok felszínessége csak azért bocsátható meg, hiszen a dolgozat önálló fejezete foglalkozik részletesebben e kérdéskörökkel, újra azt bizonyítva, hogy a dolgozat egyes részeit a szerző nem dolgozta össze koherens egészé, a fejezetek, indokolatlanul önálló életre törekszenek. Megjegyzem nem osztom a szerző véleményét, miszerint a közösségkutatások nálunk elhanyagolnák a vidéket, hiszen A. Gergely András, Fekete Éva, Vercseg Ilona, a PTE szociológiai műhelyei és az egyébként gyakran citált RKK-s kutatói közösség sok eredményt mutathat fel ezen a területen.

A bírálóhoz szakmailag legközelebb áll a hatalom szerkezettel foglalkozó ötödik fejezet, amelynek jelentősége nem csak azért emelkedik ki, mert a szerző empirikus kutatási tapasztalatai ezen a területen különösen gazdagok és újszerűek, hanem azért is, mert a vidéki társadalom helyzetét és változásait magyarázó tényezők között is meghatározó szerepe van a politikai-hatalmi viszonyoknak.

E témakörnek számtalan megközelítése lehetséges. Kovách Imre három területen elemzi a vidék hatalmi sajátosságait, beágyazottságát, vélhetően azért, mert e problémakörök empirikus kutatására nyílt a korábbiakban lehetősége. Így ugyan a fejezetet felvezető hatalomelméleti dimenziók követése elmarad, és több fontos szempont elhanyagolódott, de a bemutatott újszerű eredmények ezt a „következetlenséget” kompenzálják.

A központi kormányzati szinttel való foglalkozás evidensnek tűnik, különösen egy centralizált, erősen redisztributív támogatáspolitikára épülő kormányzati rendszerben, amelyik determinálta a vidéken lezajlott társadalmi, gazdasági folyamatokat. Ugyanakkor az egyes kormányzati ciklusok illetékes tárcáinak személyi és közpolitikai leírása mellett, helyett fontos lett volna a parlamenti képviseleti és pártviszonyok értékelése, a közpolitikai kormányzás korporatív logikájának alaposabb bemutatása. Meggyőződésem ugyanis, hogy a vidékpolitika hazai hatalmi hátterét a leginkább a makro hatalmi összefüggések determinálják, amelyeket a helyi politika egyáltalán nem képes ellensúlyozni.

Az önkormányzati hatalmi viszonyokat bemutató rész újra kissé eklektikus, bár kétségtelen, hogy e területen viszonylag bőséges kutatási eredmények és szakirodalom lévén, a szerző nem kényszerült tüzetesebb értékelésre. Megállapításai közül vitatom az elitcserére vonatkozó sommás véleményét, hiszen ez éppen vidéken nem következett be a választási eredmények

alapján, illetve árnyalendő és bizonyítandó az a megállapítás is, hogy a gazdasági elit az utóbbi évtizedben átvette volna az önkormányzatoktól a hatalmat.

A vidéki hatalmi viszonyok értelmezéséhez kétségtelenül legfontosabb hozzájárulás a hálózati viszonyok elemzése és a projektosztály fogalmának bevezetése, ami szorosán összefügg az uniós csatlakozás forráselosztási rendszerekre gyakorolt következményeivel. Az erre vonatkozó elemzések szintén egy nemzetközi kutatási program keretében zajlottak, az un. európaizáció jelensége iránti felfokozott nyugat-európai társadalomtudományi érdeklődésnek köszönhetően. A forrásokhoz jutás korábbi lobbizási mechanizmusait felváltó új pályázati rendszer új paternalizmust és kliens modellt eredményezett, amelyben új szereplők, a projektosztály és új hálózatok jelentek meg. E kétségtelenül eredeti és fontos meglátás izgalmas kihívás a társadalomtudósok, szociológusok, politológusok számára, további empirikus kutatások sorát igényelve. Egyelőre bizonytalan ugyanis, hogy ez az új jelenség mennyire lesz stabil, mennyire lesz alapja tartós fejlesztési koalícióknak, valóban képes-e a helyi hatalom szerkezetét hosszabb távon kikezdeni. A bizonytalanságot táplálja az a tény is, hogy Kovách Imre és kollégái a jelenséget a projektekhez, tehát időszakos fejlesztési akciókhoz kötik, miután nehezen prognosztizálható, hogy az uniós pályázati rendszerek hazai mechanizmusai mennyire stabilizálódnak. Az új kormányzás divatos koncepciójának tehát fontos hazai adaptálásáról van szó, úgy vélem azonban, hogy Kovách Imre rendkívüli érdemei ellenére, további kutatások lennének szükségesek.

A fejezet talán kissé túlméretezett utolsó része az agrár és vidékfejlesztés uniós és hazai érdekérvényesítési mechanizmusaihoz foglalkozik. Az európai megoldások bemutatása mellett értékes esettanulmány elemezi a hazai helyzetet, amely részben magyarázatot ad arra, hogy miért rosszabb a vidékfejlesztési lobbizási érdekérvényesítő képessége az agrár lobbizáshoz képest. Legfeljebb annyi jegyezhető meg, hogy az elemzést célszerű lett volna összekapcsolni az európai közös agrárpolitika és vidékfejlesztés közpolitikai trendjeivel, dilemmáival.

A szerző dolgozatának hatodik fejezete akár a negyedik, társadalomszerkezeti fejezet utolsó, összegző része is lehetett volna, ha nem hangsúlyozná a szerző, hogy a paraszttalanítást a teljes jelenkori vidéki társadalmi változások fogalmi keretének tekinti. A fejezet tehát a dolgozat szintézisének, végkonklúziójának a funkcióját is betölti, aminek lényegi sajátossága, hogy a jelenséget nemzetközi összehasonlításban írja le. Kovách Imre elvitathatatlan érdeme, hogy tapasztalatai, tudása alapján hiteles komparációt képes elvégezni. E fejezetben újra kissé terjengős fogalmi áttekintést kapunk, nem pusztán szakirodalmi szemle, hanem diskurzus elemzés segítségével. A nagymennyiségű szakirodalom bemutatása ellenére azonban, talán éppen a szerző azon állítása nincs igazán alátámasztva, érvekkel körülbástyázva, ami a hazai helyzetet jellemzi. Kovách Imre szerint a paraszttalanítás nem feltétlenül a polgárosodásnak köszönhető, sokkal inkább a parasztság társadalmi státuszának egyelőre nehezen meghatározható irányba történő átalakulásáról van szó. A disszertáns szerint a paraszttalanítás nálunk megállíthatatlan, visszafordíthatatlan társadalmi, gazdasági és kulturális értelemben zajló folyamat, amit elsősorban közpolitikai intervenció táplál, s nem pozitív előjelű, nem a modernizáció megnyilvánulása. A mezőgazdasági termelés visszaszorulása, a paraszti gazdálkodás hagyományos egységeinek és képességeinek a gyengülése mellett, a kulturális paraszttalanítás következménye, hogy az elveszett paraszti tradíciók újratemetése jórészt kívülállóknak révén történik.

A szerző összességében inkább negatív előjelű megállapításai megérnének további átfogó elemzéseket, empirikus kutatásokat. Ilyen értelemben Kovách Imre iskolateremtő, szintetizáló, elméletalkotó egyénisége újabb kutatási irányokat jelölt ki a témakör különböző diszciplínáit képviselő művelői számára. Különösen szükségesnek látszik annak kutatása, hogy a paraszttalanított vidéki társadalom szerkezete milyen irányba fejlődik, az

agrárgazdaság mellett milyen létformák és gazdasági aktivitások határozzák meg a jövőjét, s a disszertáns által is döntő hatásúnak tekintett közpolitikai intervenciók szerepe mi lehet.

Összegzés

Összességében a dolgozat impozáns szintézise egy olyan kutató munkásságának, aki a vidéktudományok terén képes volt rendkívül gazdag empirikus és nemzetközi összehasonlító kutatási tapasztalatai alapján nemzetközi léptékben is új, elméleti eredményeket felmutatni, s a további kutatások számára biztonságos szakmai alapokat biztosítva új irányokat kijelölni.

A szerző a gazdag kutatási eredmények bázisán érzékelhetően a bőség zavarával küszködött, s talán nem minden vonatkozásban sikerült az egyes fejezeteket átfedés mentes, koherens egységgé formálni, de ennek ellenére a disszertáció megfelel a műfaji követelményeknek, s a benne foglalt eredmények bőségesen elegendők az MTA doktora cím megszerzéséhez, a nyilvános védés lefolytatásához.

Pécs, 2011. január 24.

Pálné Kovács Ilona, DSc
egyetemi tanár, intézetvezető